

ВПЛИВ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА НАЦІОНАЛЬНУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ

Калюжна Є.С.,

*аспірант кафедри адміністративної діяльності поліції
Одеського державного університету внутрішніх справ*

Калюжна Є.С. Вплив практики європейського суду з прав людини на національну систему України

Приєднавшись до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Україна визнала юрисдикцію Європейського суду з прав людини. Імплементация західних концептів верховенства права, людської гідності та людських прав обумовлює необхідність дослідження практики Європейського суду з прав людини, яка відповідно до національного законодавства, є джерелом українського права. Акцентується увага, що закріплення у низці законів принципу верховенства права супроводжувалось нормативним приписом про необхідність розуміння змісту цього принципу через практику Європейського суду з прав людини.

Метою дослідження є висвітлення загальних положень, що характеризують вплив практики Європейського суду з прав людини на національну систему України.

Обґрунтовується, що Європейський суд з прав людини забезпечує актуальність положень Конвенції про захист людських прав та основоположних свобод, відповідність її норм сучасності, забезпечуючи збереження загального духу Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка покликана підтримувати та забезпечувати цінності демократичного суспільства.

Зазначається, що інтерпретуючи Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, Європейський суд з прав людини є свого роду суб'єктом створення правових доктрин у царині людських прав, які впливають на правові системи держав-учасниць цієї Конвенції.

Аналізуються окремі рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України, які відіграли значну роль у зміні національної правової системи, зокрема, рішення у справах «Корецький та інші проти України», «Наталія Михайленко проти України», «Волохи проти України».

Відзначаються такі правоположення як розмежування права та закону та віддання пріоритету за наявності контрадикції між ними праву, а не закону; розуміння змісту верховенства права, значення юридичної визначеності та аргументування прийнятого рішення про обмеження людських прав, юридичної рівності людей, надання людині реального доступу до справедливого суду та ін.

Резюмується, що розглядаючи скарги заявників на невиконання Україною своїх зобов'язань у царині людських прав, Європейський суд з прав людини формує правоположення, які стають складовою частиною вітчизняної правової системи, у окремих випадках є фактором необхідності зміни законодавства, впливають на зміну правової доктрини.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, права людини, право, практика Європейського суду з прав людини.

Kalyuzhna E.S. The european court of human rights practice influence on the national system of Ukraine

Ukraine has recognized the jurisdiction of the European Court of Human Rights by acceding to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The implementation of Western concepts of the rule of law, human dignity and human rights stipulates study of the European Court of Human Rights practice, which, in accordance with national law, is the source of Ukrainian law. It is emphasized that the enshrinement of the rule of law principle in a number of laws was accompanied by a normative provision on the necessity to understand the content of this principle through the European Court of Human Rights practice.

The purpose of the study is to elucidate the general provisions characterizing the impact of the European Court of Human Rights practice on the national system of Ukraine.

It is substantiated that the European Court of Human Rights ensures the relevance of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms provisions, compliance of its rules with modernity, ensuring the general spirit of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms which is designed to uphold and ensure the values of a democratic society.

It is noted that in interpreting the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the European Court of Human Rights is a kind of subject of legal doctrines making in the field of human rights affecting the legal systems of the states parties to this Convention.

Some decisions of the European Court of Human Rights in cases against Ukraine, which played a significant role in changing the national legal system, are analyzed, in particular, the decisions in the cases *Koretsky and Others v. Ukraine*, *Natalia Mykhaylenko v. Ukraine*, and *Volokhy v. Ukraine*.

The following legal provisions as the separation of law and the law are mentioned, giving priority to law over the law in case of contradiction between them; understanding the content of the rule of law, the importance of legal certainty and reasoning of the decision to restrict human rights, legal equality of people, and giving real access to a fair trial to a person, etc.

It is concluded that when considering the applicants' complaints about Ukraine's non-fulfillment of its obligations in the field of human rights, the European Court of Human Rights forms legal provisions that become an integral part of the domestic legal system, in some cases they (the decisions) are the factor in changing legislation, and influence the legal doctrine transformation.

Key words: European Court of Human Rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, human rights, law, European Court of Human Rights practice.

Постановка проблеми. Зі здобуттям незалежності, Українська держава отримала можливість змінити свою національну систему права, обравши як її підґрунтя, зокрема, кардинально іншу аксіологічну складову. Відхід від превалювання колективного над приватним, визнання саме людських прав як того явища, що визначає зміст діяльності держави та забезпечення яких є її головним обов'язком; закріплення верховенства не закону, а права; проголошення як основної цінності не побудову світлого майбутнього, а людини – це лише невелика кількість змін, що знайшли відображення у Конституції України, прийнятій у 1996 році.

Однак, тривалий час через сприйняття Конституції як суто декларативного документу, положення якого мають бути конкретизовані у текстах нормативно-правових актах, у тому числі й підзаконних, означені зміни сприймалися як формальні та фактично не реалізовувались. І до сьогодні стан забезпечення людських прав в Україні перебуває на доволі низькому рівні, особливо якщо порівнювати європейські держави. На це вказують різноманітні рейтинги (індекси), що складаються міжнародними організаціями, у тому числі й неурядовими.

Водночас, не можна не відмітити той факт, що однією з дієвих інституцій, що виконує функцію контролю за забезпеченням державами людських прав, які закріплені у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, є Європейський суд з прав людини. Означений Суд відіграє важливу роль у змінах національного законодавства України, зокрема та правової системи загалом. Так, не можемо не відзначити, що у 2006 році Верховною Радою України було прийнято Закон «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», відповідно до якого практика цього Суду визнається джерелом національного права.

Слід також згадати, що закріплення у низці законів принципу верховенства права супроводжувалось нормативним приписом про необхідність розуміння змісту цього принципу через практику Європейського суду з прав людини.

Відтак, проблематика системного вивчення впливу практики Європейського суду з прав людини є доволі актуальною та потребує свого розв'язання.

Стан опрацювання проблеми. Питання діяльності Європейського суду з прав людини, виконання рішень цієї правозахисної інституції, правової природи його практики, у тому числі й в контексті української юриспруденції стало предметом посиленої уваги науковців протягом останніх десяти років.

Важливим внеском у розвиток окресленої тематики стали роботи таких вітчизняних науковців як М. Бем, С. Головатий, Д. Гудима, В. Завгородній, М. Козюбра, М. Корнієнко, А. Кучук, О. Мірошніченко, О. Орлова, М. Савчин, Т. Фулей, С. Шевчук та ін.

Окремо слід згадати роботу В. Завгороднього, присвячену з'ясуванню теоретико-правових аспектів впливу практики Європейського Суду з прав людини на окремі сфери суспільних відносин [1, с. 118-122], хоча варто відзначити, що у цій праці, на нашу думку, недостатньо уваги приділено саме проблематиці впливу практики Суду на правову систему України.

Не можна оминати увагою і працю А. Кучука, у якій висвітлюються аксіологічні аспекти практики Європейського Суду з прав людини. Важливим є висновок вченого про те, що «для України, в якій продовжуються державотворчі процеси, визначаються пріоритети розвитку, важливим є обрання відповідної системи цінностей (до того ж, не тільки *de jure*, але і *de facto*): в якій право розуміється як воля держави і, відповідно,

визнається пріоритет держави над людиною або іншої – в якій право розглядається як свобода, а відтак, права людини є визначальним фактором прийняття державних рішень» [2, с.15]. При цьому зрозуміло, що імплементація практики Європейського Суду з прав людини може відбуватися лише в умовах правової системи, названою останньою, що є додатковим фактором необхідності пізнання проблематики, винесеної в назву цієї статті задля розбудови України як правової держави.

Вітчизняна правнича наука приділяє увагу особливостям застосування практики Європейського суду з прав людини у окремих галузях національного права. Так, у цьому контексті варто згадати наукову публікацію В. Ількова, присвячену розкриттю практики страсбурзького Суду як джерела права в адміністративному судочинстві. Не можна не погодитись з автором відносно того, що «при застосуванні національними судами практики ЄСПЛ найбільш важливими питаннями є правильне та точне застосування норм-принципів, які сформульовані Європейським судом з прав людини та можуть бути використані національним судом» [3, с. 88]. Наведені положення також вказують на важливість пізнання практики Європейського суду з прав людини, необхідність розв'язання питання впливу цієї практики на національну правову систему.

Метою дослідження є висвітлення загальних положень, що характеризують вплив практики Європейського суду з прав людини на національну систему України.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні важливим показником ефективності діяльності органів публічної влади є стан забезпечення людських прав. В цивілізованому суспільстві основним завданням держави є забезпечення людських прав. При цьому, якщо ще в першій половині ХХ століття проблематика людських прав мала переважно національний характер, то починаючи з другої половини ХХ століття вона набула міжнародного характеру. Людські права стали важливою аксіологічною складовою демократичного суспільства, до якої належать також «гідність людини, справедливість, верховенство права, конституційна демократія» [4, с. 359-360].

З прийняття Загальної декларації людських прав у світі почала формуватися концепція людських прав, основними ознаками якої є визнання природного, невідчужуваного, фундаментального характеру людських прав, людські права мають бути рівними та мати пріоритет над законодавством (вони існують незалежно від їх закріплення у тексті закону).

Однак, зміни, що відбулися в суспільстві, починаючи з другої половини ХХ століття не могли не позначитися на теорії людських прав. Стрімкий розвиток інформаційної сфери, глобалізація та євроінтеграція стали тими факторами, що вплинули на розвиток людських прав. Так, «на сучасному етапі розвитку суспільства значна частина правників стверджує про появу четвертого покоління людських прав – соматичних прав» [5, с. 115-116]. Не можна не погодитись і з тим, що важливим фактором зміни концепції людських прав став розвиток бізнесу, зокрема, у контексті вертикальності людських прав (адресатом людських прав є не тільки держава, а й бізнес) [6, с. 56-62].

Для контролю за реалізацією людських прав важливою є діяльність відповідних інституцій, які до того ж, мають вчасно реагувати на соціальні зміни. Однією з таких установ є створений в межах Ради Європи Європейський суд з прав людини. Як відзначають Г. Улфстеїн, М. Рууд та А. Фоллесдал, інститути забезпечення дієвості Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод виконують важливу роль у європейському та міжнародному правовому порядку [7, с. 913].

Саме Європейський суд з прав людини забезпечує актуальність положень Конвенції про захист людських прав та основоположних свобод, відповідність її норм сучасності. При цьому тлумачення Європейським судом з прав людини положень, має відповідати «загальному духу Конвенції, інструменту, покликаного підтримувати та просувати ідеали та цінності демократичного суспільства» [8].

Європейський суд з прав людини, інтерпретуючи Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, є свого роду суб'єктом створення правових доктрин у царині людських прав, які впливають на правові системи держав-учасниць цієї Конвенції. Таким чином, важливим є пізнання діяльності Європейського суду з прав людини як установи, що впливає на розвиток національних систем права багатьох держав.

Зрозуміло, що в межах однієї статті викласти детально значимість рішень Європейського суду з прав людини у справах проти України, які вплинули на зміни в національній правовій системі, неможливо. Тому ми зосередимо увагу на окремих, «знакових» рішеннях, правоположення яких стали складовою частиною вітчизняної правової парадигми.

Одним з таких рішень є рішення у справі «Корецький та інші проти України», що було прийняте 3 квітня 2008 року. За обставинами справи четверо заявників утворили громадське об'єднання та подали на реєстрацію статут цього об'єднання «Громадянський комітет за збереження дикої (корінної) природи Березняків». Однак, регіональне управління юстиції відмовило у реєстрації, посилаючись на недотримання заявниками вимог чинного законодавства. Національні суди визнали таку відмову законною.

Звертаючись до Європейського суду з прав людини, заявники скаржились на те, що відмова у реєстрації не відповідала національному законодавству, не мала легітимної мети та не була необхідною в демократичному суспільстві, а адміністративна практика в Україні в таких справах суперечить принципам, закріпленим у ст. 11 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [9].

Європейський суд з прав людини уже в котрий раз наголосив, що термін «відповідно до закону» не лише відсилає до приписів національного законодавства, але й вимагає урахування відповідності закону «якості закону». Зокрема, у контексті цієї справи йдеться про юридичну визначеність. Так, страсбурзький суд відзначив, що «положення Закону України «Про об'єднання громадян», які регулюють реєстрацію об'єднань громадян, є занадто розмитими, щоб бути достатньо «передбачуваними» для зацікавлених осіб, та надають державним органам занадто широкі межі розсуду у вирішенні питання, чи може певне об'єднання бути зареєстрованим. За такої ситуації доступна заявникам процедура судового перегляду не могла стати на заваді свавільній відмові у реєстрації» [9].

Наведене рішення є визначальним для юридичної практики України, виходячи з наступного.

По-перше, з рішення Європейського суду з прав людини випливає доволі усталене і звичне для західної правової традиції положення, яке і до сьогодні не повною мірою сприйняте українською юриспруденцією. Маємо на увазі розмежування права та закону та віддання пріоритету за наявності контрадикції між ними праву, а не закону. Саме це і обумовлюється принципом верховенства права. Доречно наголосити, що ця ж ідея знайшла відображення і у рішенні Конституційного Суду України у справі про призначення судом більш м'якого покарання, що було прийняте ще у 2004 році. «Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. ... Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи» [10] – відзначив орган конституційного контролю в Україні.

По-друге, Європейський суд з прав людини наголосив на важливості органів державної влади аргументувати прийняте рішення. При цьому недостатньо відзначити нормативний припис, відповідно до якого обмежуються людські права. «Суд зазначає, що ані рішення судів, ані аргументи Уряду в даній справі не містять пояснення або ж навіть якоїсь вказівки на необхідність існування обмежень щодо можливості об'єднань самостійно здійснювати пропагандистську діяльність та лобювати в органах державної влади ідеї та мету об'єднання, їх можливості залучати волонтерів у якості членів або здійснювати видавничу діяльність» [9]. При цьому, Суд акцентує увагу на трискладовому тесті щодо визначення правомірності обмеження людських прав.

Рішення у справі «Наталія Михайленко проти України» вплинуло на зміни українського цивільного та цивільно-процесуального законодавства. За обставинами справи недієздатна заявниця звернулася до національних судів щодо поновлення її дієздатності. Національні суди не приймали до розгляду її заяву, оскільки українське законодавство не передбачало можливість недієздатної особи самостійно звертатись до суду (така можливість була лише у опікуна). До того ж, законодавство не передбачало автоматичного перегляду рішення про недієздатність протягом певного строку і саме рішення не містило термінів обмеження дієздатності.

Європейський суд з прав людини відзначив, що право на доступ до суду не є абсолютним, воно може бути обмеженим, виходячи з того, що потребує державного регулювання, відтак, через зміну законодавства може змінюватися і реалізація цього права. У цьому питанні національна влада має певну свободу розсуду. Однак, обмеження права на доступ до суду не можуть посягати на сутнісний зміст самого права. При цьому, до правомірності обмеження права на доступ до суду застосовується трискладовий тест: обмеження має бути встановлено законом, мати легітимну мету та бути пропорційним. Суд черговий раз наголосив, що Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод гарантує права, які є не ілюзорними, теоретичними, навпаки, людські права є практичними та ефективними. Особливо це стосується права на доступ до суду, зважаючи на те, що справедливий суд відіграє важливу роль у демократичному суспільстві [11].

Значною мірою на удосконалення кримінально-процесуального законодавства в Україні вплинула справа «Волохи проти України». Заявники звернулись до Суду зі скаргою на порушення ст. 8 і ст. 13 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод через недотримання державою їх прав на повагу до кореспонденції, та відсутність ефективних засобів захисту для визнання втручання у їх права незаконним та отримання компенсації. За обставинами справи, органами міліції було здійснено виїмку поштової кореспонденції заявників (слідча дія була здійснена відповідно до процедури, передбаченої українським законодавством). Однак, Європейський суд з прав людини, з'ясовуючи, чи достатньо чітко норми законодавства вста-

новлювали обставини, за яких правоохоронні органи могли здійснювати перегляд кореспонденції, зробив висновок, що законодавство України не визначає з достатньою чіткістю межі та умови здійснення органами влади своїх дискреційних повноважень з вказаного питання. При цьому було наголошено, що словосполучення «згідно із законом» не просто відсилає до національного законодавства, а й пов'язане з вимогою якості «закону», тобто вимогою дотримання принципу «верховенства права» [12].

Висновки. Таким чином, приєднавшись до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Україна визнала юрисдикцію Європейського суду з прав людини. Практика цього Суду, зокрема, у справах проти України, є джерелом національного права. Розглядаючи скарги заявників на невиконання Україною своїх зобов'язань у царині людських прав, Європейський суд з прав людини формує правоположення, які стають складовою частиною вітчизняної правової системи, у окремих випадках є фактором необхідності зміни законодавства, впливають на зміну правової доктрини.

Список використаних джерел:

1. Завгородній В.А. Вплив практики Європейського Суду з прав людини на різні сфери суспільного життя (теоретико-правовий аспект). Соціально-гуманітарні виміри правової держави: еволюційна парадигма. Дніпро: ДДУВС, 2019. С. 118-122.
2. Кучук А.М. Практика Європейського суду з прав людини у контексті аксіологічного підходу. Практика Європейського суду з прав людини як джерело національного права: матеріали круглого столу Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. С. 12-15.
3. Ільков В.В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело права у адміністративному судочинстві: загальні засади. Наше право. 2017. № 2. С. 83-89.
4. Kuchuk, A.M., Serdiuk, L.M., Zavorodnia, Y.S. Modern law education in the context of natural understanding of law. The Asian International Journal of Life Sciences. 2019. 21 (2). 359-370.
5. Ivani, O., Kuchuk, A., Orlova, O. Biotechnology as Factor for the Fourth Generation of Human Rights Formation. Journal of History Culture and Art Research. 2020. 9(1). 115-121.
6. Orlova, O. Kuchuk, A., Ivani, O. Business and Human Rights: Dialectics of Interaction. Advances in Economics, Business and Management Research. 2020. 129. 56-62.
7. Ulfstein, G., Ruud M., Føllesdal A. (2020) The European Convention on Human Rights and other parts of international law. The International Journal of Human Rights. 2020. 24 (7). 913-916.
8. European Court of Human Rights. Case of Soering v. the United Kingdom (Application no. 14038/88). URL <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57619>
9. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі «Корецький та інші проти України» (заява № 40269/02). URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_446#Text
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 р. URL <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v015p710-04>.
11. European Court of Human Rights. Case of Nataliya Mikhaylenko v. Ukraine (Application no. 49069/11). URL <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-119975>
12. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі «Волохи проти України» (заява № 23543/02). URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_138#Text